

PIRIMQUL QODIROVNING “YULDUZLI TUNLAR” ROMANIDA
QO‘LLANILGAN ANTROPONIMLAR

Nazarov Zokir Muxammad o‘g‘li

Termiz davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

Telefon: +998937616566

Email: znazarov@tersu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15392189>

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi zamon o‘zbek tilshunosligidagi kam o‘rganilgan muammolardan biri – Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanida qo‘llanilgan antroponimlarning qo‘llanilishi, uning ma‘nosi, tarkibi kelib chiqishi kabi jihatlarini yoritishni maqsad qildik.

Kalit so‘zlar: Boburnoma, onomastik, toponimlar, zoonimlar, Abduali tarxon, Abdulvahob, Sulton Abusaid mirzo, Abdulaziz.

O‘zbek tilshunosligida onomastik birlik tushunchasi uch xil xususiyatiga ko‘ra namoyon bo‘ladi:

- 1) onomastik birlik termini biror yakka atoqli otni ifodalaydi;
- 2) onomastik birlik nominativ-funksional xususiyatiga ko‘ra biror guruhga birlashuvchi nomlar majmuini ifodalaydi: toponimlar yoki zoonimlar kabi;
- 3) onomastik birlik onomastika doirasida umuman atoqli ot tushunchasini anglatadi.

Onomastik birliklarning ba’zi tiplari atoqli ot sifatida ma’lum bo‘lsada, ular deyarli izohlanmagan va tahlil qilinmagan. Atoqli otlar tilning onomastik superko‘lamiga onomastik makroko‘lamlar birligi sifatida kiradi. Onomastik makroko‘lam superko‘lamdan keyin turuvchi yirik bo‘linmadir va unda til onomastik tizimining muayyan belgilari asosida uyushuvchi va birlashuvchi hamda onomastik makroko‘lamini tashkil etuvchi nominativ birliklar mujassamlanadi. Masalan: muayyan atoqli ot sifatida antroponimiya makroko‘lamiga birlashadi. Shu sababli, biz mazkur bobda Pirimqul Qodirovning Bobur hayotiga bag‘ishlangan tarixiy asarlarida keltirilgan antroponimlar sirasiga kiruvchi tarixiy shaxslarning ismlarini tasniflab, ularni leksik, stilistik va grammatik jihatdan tahlilini amalga oshirishga bag‘ishladik. Birinchi navbatda Alloh sifatlari bilan, so‘ng esa diniy tushunchalar bilan bog‘liq bo‘lgan “Boburnoma”da zikr etilgan tarixiy shaxslarning nomlarini leksik, stilistik va grammatik tahlilini amalga oshirishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ydik. “Qur’onda Alloh ismlari haqida shunday deyiladi: Allohning go‘zal ismlari bordir. Bas, uni

o'sha ismlar bilan chorlanglar (yod etinglar), uning ismlarida haqdan og'ib(noo'rin joylarda ularni qo'llaydigan (mushrik) kimsalarni tark qilinglar" (A'rof" surasi, 180-oyat): "Alloh, deb yoki Rahmon-Mehribon, deb chorlangiz. Qanday chorlasangizlar-da (joizdir). Zero, ul zotning go'zal ismlari bordir" (Alisro surasi, 110-oyat). Bu ismlar -99 ta, ular musulmon ilohiyotida muhim o'rin tutadi. Alloh ismlari ko'p duolarda qo'shib aytiladi".¹⁹ "Qur'oni Karimning "Hashr" surasida (22-24-oyatlar) "Alloh go'zal ismlari"ning qisqa ro'yxati bor: ar-Rahmon, ar-Rahim, al-Malik, al-Quddua, as-Salom, al-Mo'min, al-Muhaymin, al-Aziz, al-Jabbor, al-Mutakkabir, al-Holiq, al-Bori, al-Musavvir. Boshqa hamma ismlar qur'onning turli joylarida uchraydigan Alloh sifatlaridan kelib chiqadi va ular bilan bog'langan fe'llardan hosil bo'lgan. 99 ta ism ro'yxati Abu Hurayra (601-679) rivoyat qilgan hadisda bor Anashu hadisga ko'ra. Muhammad (s.a.v.) 99 ta raqamini keltirganlar va har kim Alloh taoloning mazkur ismlarini birma-bir aytib chiqsa, albatta jannatdan joy ato qilinadi, deganlar. Boshqa hadis to'plamlarida ham Alloh ismlari ro'yxati keltiriladi. Shunday ekan, biz ham "Boburnoma"da qayd etib o'tilgan Alloh sifatleri bilan, hamda diniy tushunchalar bilan bog'liq bo'lgan tarixiy shaxslarning ismlarini alohida guruhlariga bo'lib ularni etimologik kelib chiqishi arabcha izofa ko'rsatkichi vositasida aniqlovchi aniqlanmish shaklida so'z birikmasida hosil qilishi va ularning o'zbek tilida ifodalaydigan leksik va grammatik ma'nolarini o'zbek tilshunosligi nuqtayi nazaridan tahlilini amalga oshirishni birinchi rejaga qo'ydik. "Boburnoma"da Alloh sifatleri bilan bog'liq bo'lgan "Abdulatif" so'z birikmasi tarixiy shaxs ismi sifatida ikki marta tilga olinadi: "Andijon va Axsini, Shayboniyxon olg'onda Yodgorsulton begim Hamza Sultonning Abdulatif Sulton otlig' o'g'lig'a tushub edi (B.N:12). "Shohruh mirzo jami Movorounnahr viloyatini ulug' o'gli Ulug'bek mirzoga berib edi. Ulug'bek Mirzodan o'g'li Abdulatif mirzo oldi(B.N:48). Yuqorida asardan keltirilgan parchalardan ko'rinib turibdiki, Alloh sifatleri bilan bog'liq bo'lgan kishi ismlaridan "Abdulatif"ga to'xtaladigan bo'lsak, bunday tarixiy shaxslar nomi "Boburnoma"ning bir necha joyida uchraydi. Ushbu so'z mustaqil ma'noga ega bo'lgan ikkita leksemadan tashkil topgan bo'lib, "abdu" va "latif" so'zlaridir. Abu so'zi arabcha bo'lib "gul" so'zi orqali tarjima qilinadi. "Latif" leksemasi ham arabcha bo'lib, bu xudoning ism(sifat)laridan biri sanaladi va o'zbek tiliga marhamatli, iltifotli, muloyim, mehribon kabi so'zlar orqali tarjima qilinadi. Demak, "abdu" so'z turkum jihatidan ot va "latif" so'zi esa sifatdir; Har ikkala leksema bir biri bilan arab izofasi yordamida birikib "abdulatif" shaklidagi so'z birikmasini hosil qilinadi. Mazkur so'z birikmasidan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilida avval aniqlovchi kelsa, so'ng aniqlanmish keladi. Arab tilida esa o'zbek tiliga nisbatan teskari bo'lib, avval aniqlanmish, so'ng

aniqlovchi keladi. Ko‘proq o‘zbek tilidagi qaratqichli aniqlovchilarga mos keladi.” Shuning uchun mazkur “Abdulatif” so‘z birikmasida “abdsu-qul” so‘zi oldin “latif-mehribon” so‘zi esa keyin kelgan. Har ikkala so‘zni “ul” arabcha aniqlik artikili (izofa ko‘rsatkichi) bog‘lab kelgan. Ushbu so‘z birikmasining ana shunday jihatlarini e‘tiborga oladigan bo‘lsak. “Latif-mehribon” so‘zi Allohning sifatlaridan biri sanaladi, bunga “abdu” so‘zi qo‘shilib Allohning sifatleri bilan bog‘liq bo‘lgan kishi nomini ifodalaydi. Mazkur asarda yana Abdulaziz kabi tarixiy shaxs haqida ham ma‘lumot berilgan: “Burunroq Yunusxonning egachisini Ulug‘bek Mirzo Abdulaziz Mirzoga olib edi” . “Abdulaziz” ismi ham xuddi “Abdulatif” kabi ikki leksemaga ajraladi. “Abdu” va “laziz”, yuqorida zikr etib o‘tganimizdek, “abdu” so‘zi ot so‘z turkumiga mansub bo‘lib “qul”degan ma‘noni ifodalasa, “laziz” so‘zi esa so‘z turkum jihatidan sifat bo‘lib, “yoqimli, havas qilarli, hurmatli” kabi xudoning ismlaridan biri sanaladi. Har ikkala komponent izofa ko‘rsatkichi vositasida birikib arab tilida moslashgan aniqlovchili so‘z birikmasini hosil qilgan va o‘zbek tiliga ”hurmatlining quli” so‘z birikmasi leksik ma‘nosida tarjima qilinadi. Bundan tashqari “Abdullo yoki Abdulla” ismli tarixiy shaxslar haqida ham ma‘lumot berilgan. Ushbu shakldagi ism “Boburnoma”ning besh joyida keltiriladi. Mazkur ismning aytilishidan xudo sifatleri bilan bog‘liq ekanligi ko‘rinib turibdi: “Besh-olti oydan so‘ng Ibrohim Mirzo o‘g‘li Abdullo mirzo ning yeriga o‘ltirdi”. “Qosim Sultondin so‘ng Bo‘ron Sulton otliq uruqlaridan oldi, andin bir o‘g‘il bor: Abdullo Sulton otliq, bu tarixda mening mulozamatimdir” (B.N. 151) Abdullo so‘zi ham arabcha bo‘lib, arab tilida “Abdulloh” deb talaffuz qilinadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida biroz fonetik o‘zgarishga yuz tutib “Abdulla” kabi talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. ”Boburnoma”da ham Abdullo kabi yozilgan. Mazkur ismda ham “abdu”- “qul” ot so‘z turkumiga xudoning sifatlaridan birinchisi bo‘lmish ”Alloh” so‘zining birikishi orqali hosil qilingan so‘z birikmasidir. “Alloh” so‘zi arabcha bo‘lib asosan “yaratuvchi”, ya’ni “Iloh” ma‘nosini ifodalaydi. Ikkala komponent bir-biri bilan aniqlovchi aniqlanmish shaklida birikib “yaratuvchining quli”, ma’nolarni ifodalaydi. “Abdulla” kabi ismlar hozirgi kunda ham kishi nomi sifatida ko‘plab insonlarga qo‘yilmoqda. Shu bilan birgalikda, ushbu asarning uch joyida Abulvahhob ismli kishilar xususida qisqacha ma‘lumot beriladi: “Samarqandin o‘n sakkiz yig‘och sharq jonibidur, Sulton Abusaid mirzo Bobo Hokiya erdikim, Hiriya o‘n ikki yig‘och sharq saridur, bu xabarni Abulvahhob shig‘ovuldin arzadosht qilib, Mirzog‘a chopturdilar” (B.N. 15) “Xo‘jand ichida Alisher mo‘g‘ulning otasi Abulvahhob ishig‘ovul erdi, (B.N 31). “Yana Sahyx Purondek vali aziz kishini mo‘gul Abulvahhobg‘a tutturdi, bir o‘g‘lini yana bir kishiga tutturdi”. Asardan keltirilgan ushbu iqtiboslarda “Abulvahhob” kabi tarixiy shaxslar

ismlari keltirilgan. “Abdolvahhob” arabcha qaratqich aniqlovchili soʻz birikmasi sanaladi. Yuqorida keltirilgan ismlar kabi mazkur ism ham xudoning sifatleri bilan bogʻliq boʻlgan ismlar qatoriga qoʻshiladi. Chunki mazkur soʻz birikmasi tarkibidagi “Vahhob” soʻzi oʻzbek tiliga “marhamatli, beminnat” kabi soʻzlar ifodalaydigan maʼnoda tarjima qilinadi. Shunday ekan, kishi nomi boʻlib kelgan “Abdolvahhob” soʻzi ot sifat tarzida birikib “marhamatlining quli” soʻz birikmasi ifodalagan maʼnoda ishlatiladi. Jumladan “Boburnoma”da hozirgi kunda ham uchraydigan “Abduali” ismi ham tilga olinadi: “Shayboniyxonning muncha taraqqiy topmogʻiga va muncha qadam xonavodalar buzulmogʻiga Abduali tarxon sabab boʻldi” (B.N22) yana bir Boqi tarxon edi. Abduali tarxonning oʻgʻli va Sulton Ahmad Mirzoning amaki zodasi edi’ (B.N.:23). Asardan keltirilgan jummalarda “Abduali” nomli kishi ismi taʼkidlab oʻtilgan. Bu soʻzni ham leksik jihatdan tahlil qiladigan boʻlsak “ali” soʻzi arabcha boʻlib, arab tilida “aliy” deb talaffuz etiladi. Oʻzbek tiliga “ali” shaklida qabul qilingan. Mazkur soʻz maʼno jihatidan oʻzbek tiliga “ulugʻ martabali, buyuk Alloh, oliy darajali zot” kabi soʻz va soʻz birikmalari orqali tarjima qilinadi. “Abdu” soʻzi bilan birikib kelganda qaratqich aniqlovchili soʻz birikmasi shaklida kelib “oliy darajali zotning quli” leksik maʼnosini ifodalaydi. Bunday ismlar asosan arab tiliga xos boʻlib, oʻzbek tiliga ham oʻzlashib kirib kelgan. Hozirgi kunda ham uchrab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmaraimova Sh.T. Hozirgi oʻzbek tili. (leksikologiya). Oʻquv qoʻllanma / – T.: “Firdavs-shoh nashriyoti”, 2021. –380 b.
2. P. Qodirov Yuluzli tunlar / romon / “Adabiy barhayot asarlar” turkumi – T.: “Navruz”, 2019. – 576-b.
3. Xolmanova Z. “Boburnoma” leksikasi, Toshkent – 2007-yil.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma”, Toshkent – 1989-yil.